

Actualitat de les propostes de lectura de “Mujeres Libres” : accions concretes en projectes d’ innovació educativa en la formació inicial de mestres al segle XXI.

The relevance of the recommended readings of "Mujeres Libres": specific actions in the innovative education projects in the 20th century initial training of teachers

Consol Aguilar Ródenas

Universitat Jaume I

aguilar@uji.es

Resum.

El reconeixement de l'acció educativa del professorat que ens va precedir és un tema molt important en la formació inicial de l'estudiantat de Mestre-a. El propòsit de la comunicació és compartir l'experiència que, al voltant d'una acció educativa concreta, les tertúlies literàries dialògiques (TLD), hem desenvolupat des de l'any 2005 fins a l'actualitat en la formació inicial de mestres, inspirades en les tertúlies que van desenvolupar les Dones Lliures, una experiència, a més, lligada al gènere. La visió de Dones Lliures de la importància de la lectura en l'educació, lligada a la necessitat de sensibilitzar i formar en gènere, és un dels punts bàsics de l'educació al segle XXI i està lligada profundament al concepte de ciutadania activa i a la defensa d'una societat igualitària. La veu protagonista de l'estudiantat és imprescindible en la construcció intersubjectiva del significat dels textos i imatges des d'una concepció crítica educativa

Paraules clau: Literatura infantil i juvenil; formació inicial del professorat; gènere ; lectura crítica i dialògica; tertúlia literària dialògica; ciutadania crítica; alfabetització digital.

Abstract

The recognition of the teacher's educational activity that has preceded us is a very important issue in the initial training of student teachers. The purpose of this paper is to share the experience we have developed about a specific educational activity: dialogic literary gatherings (TLD), in the initial training of teachers since 2005 to present. This activity has been inspired by gatherings that were developed by Free Women, and also linked to gender. Free Women's vision of the importance of reading in education, linked to the need of gender awareness and training, is one of the basic education points in the XXI century, and it is deeply tied to the concept of active citizenship and the defense of an egalitarian society. The students' leading voice is essential in the intersubjective building of texts and images meaning from a critical conception of education.

Keywords:

Children's Literature; initial teacher training teachers; gender; critical and dialogic reading; dialogic literary gathering; critical citizenship; digital literacy.

Resumen.

El reconocimiento de la acción educativa del profesorado que nos precedió es un tema muy importante en la formación inicial del estudiantado de Maestro-a. El propósito de la comunicación es compartir la experiencia

que, alrededor de una acción educativa concreta, las Tertulias Literarias Dialógicas (TLD), hemos desarrollado desde el año 2005 hasta la actualidad en la formación inicial de maestros-as, inspiradas en las tertulias que desarrollaron las Mujeres Libres, una experiencia, además, ligada al género. La visión de Mujeres Libres de la importancia de la lectura en la educación, ligada a la necesidad de sensibilizar y formar en género, es uno de los puntos básicos de la educación en el siglo XXI y está ligada profundamente al concepto de ciudadanía activa y a la defensa de una sociedad igualitaria. La voz protagonista del estudiantado es imprescindible en la construcción intersubjetiva del significado de los textos e imágenes desde una concepción crítica educativa

Palabras clave: Literatura infantil y juvenil; formación inicial del profesorado; género; lectura crítica y dialógica; tertulia literaria dialógica; ciudadanía crítica; alfabetización digital.

1.Context

L'experiència que compartim s'ha desenvolupat al llarg de 12 cursos acadèmics d'implementació de la TLD en la formació inicial de mestres en LIJ (Literatura Infantil i Juvenil), des del curs 2005-2006, amb l'estudiantat de la titulació de Mestre-a a la Universitat Jaume I . Des del curs 2007-2008 hem comptat amb el recurs complementari de l'aula virtual. I des del curs 2013-2014 es desenvolupa lligat a un GIE(Grup d'Innovació Educativa) vinculat a un grup d'investigació UJI consolidat. Han estat protagonistes de l'experiència, fins al curs 2015-2016 més de 1255 estudiants i estudiantes de LIJ. Aquest és el nostre context (Aguilar,2013):

“Nuestra experiencia bebe de la Tertulia Literaria Dialógica (TLD) que Ramón Flecha (1997) ¹creó en 1980 en La Verneda inspirada en las tertulias libertarias de finales del XIXy principios del XX. La TLD es una experiencia que genera transformación cultural, social y personal, desde la construcción intersubjetiva del sentido del texto. La experiencia que aportamos se sitúa en la LIJ en la formación inicial de maestros y maestras, desde una didáctica de la lengua y la literatura crítica. Trabajamos desde el aprendizaje dialógico (Aubert y otros, 2008), aprovechando el enriquecimiento constante que producen las interacciones y el diálogo. En el trabajo diario se unen la teoría y la práctica, la cultura popular y la cultura académica, entendiendo la lectura como un proceso de socialización en la lectura y de creación intersubjetiva de sentido sobre la cultura (Aguilar, 2010).”

¹ Aguilar, Consol.(2013)”La tertulia literaria dialógica de LIJ en la formación inicial de maestros y maestras”.*Revista Interuniversitaria de Formación del Profesorado*, vol. 27, núm. 2, mayo-agosto, pp. 93-102.

Cfr.:

Flecha, Ramón. (1997). *Compartiendo palabras. El aprendizaje de las personas adultas a través del diálogo*. Barcelona: Paidós.

Aguilar, Consol – Alonso, Maria José – Padrós, Maria i Ppulido, Miguel Ángel(2010). «Lectura dialógica y transformación en las Comunidades de Aprendizaje». *Revista Interuniversitaria de Formación deProfesorado*, 67 (24,1), 31-44.

2. De les Tertúlies Literàries de les “Mujeres Libres” a les TLD

En la Tertúlia Literària Dialògica TLD el contingut de la lectura cobra significat i sentit en la interacció². El lema de “Mujeres Libres” era "la revolució serà amb les dones o no serà", un lema que van recuperar els grups feministes del 15M, "la revolució serà feminista o no serà", i està lligat profundament al concepte de ciutadania activa des de relacions entre homes i dones simètriques. La seua proposta lectora, les Tertúlies Literàries, es recupera des d'una lectura entesa com un mitjà de conscienciació, compromís i transformació crítics, lligada a l'aprenentatge dialògic. Aquesta aportació està documentada (García Carrión –Ruíz,2012:124-125 .Cfr.: Ruiz- Siles,2009)³:

“Las tertulias literarias que una vez finalizada la dictadura franquista volvieron a aparecer con fuerza en los movimientos de educación de personas adultas (Flecha, 1994). Incluso en la actualidad se ha creado un movimiento internacional que tiene como finalidad la creación de Mil y una tertulias literarias dialógicas por todo el mundo; està coordinado por CONFAPEA (Confederación de Federaciones y Asociaciones de Participantes en Educación y Cultura Democrática de Personas Adultas). En dicho proyecto se potencia la lectura de los clásicos de la literatura universal y el aprendizaje a través del diálogo. Proyectos educativos reconocidos a nivel internacional como la Escuela de Personas Adultas de La Verneda-Sant Martí (Sánchez Aroca, 1 999) o el proyecto Comunidades de Aprendizaje (Elboj et al.,2002) se fundamentan en los principios que se impulsaron tanto desde el movimiento libertario en general como en el movimiento de Mujeres Libres. Son movimientos que dan todos su protagonismo a las “otras mujeres” (Puigvert, 2001 ; Beck-Gernsheim et al. 2001) que tradicionalmente han sido excluidas por no poseer titulación académica, y que desde estos proyectos educativos se potencia su acceso a la educación y formación de calidad, con el objetivo de favorecer su participación social y cultural y la mejora de sus vidas. Los principios de solidaridad y diálogo son un pilar básico de todas estas actividades que actualmente se están desarrollando. Al igual que lo eran en las actividades llevadas a cabo por las mujeres del movimiento libertario. La prioridad siempre fue conseguir más cotas de libertad para aquellas mujeres que más lo necesitaban, nunca adoctrinar.”

A la TLD es produeix un procés de relació dialèctica en relació amb el text i el context de l'obra, i amb el propi context de les persones participants generant transformacions personals i socials⁴. La lectura dialògica, com defensa Freire⁵, és emancipadora perquè la lectura de la

² Alonso, Maria José – Padrós, Maria (2012). «Tertulias literarias y lectura dialógica: la pasión por leer juntos». *Lenguaje y Textos*, 36, 35-42

³ García Carrión, Rocío- Ruíz Eugenio, Laura. (2012). “Aportaciones de las Mujeres del Movimiento Libertario”. *Social and Education History*. Vol.1.Nº 2, junio, pp.107-128.

Cfr.:

Ruiz, Laura - Siles, Gregori. (2009).” Aportaciones de Mujeres Libres (1936-1939) desde la educación para la inclusión de las mujeres obreras y campesinas” en Berrezuelo, María Reyes – Conejero, Susana (coord.). *El largo camino hacia una educación inclusiva: la educación especial y social del siglo XIX a nuestros días : XV Coloquio de Historia de la Educación, Pamplona-Iruñea, 29, 30 de junio y 1 de julio de 2009* Vol. 2, pp. 339-348

⁴ Cfr.:

paraula ens porta a la lectura de la realitat, afavorint un pensament crític, plural i divers que ens enriqueix. En relació amb la Guerra Civil, Isabelle Gräfin ⁶ (2007:182-183), argumenta que la LIJ:

“Por su posición entre didáctica, memoria e historia (...) se define como punto cruce para la memoria histórica y para un entendimiento de la Guerra Civil entre las generaciones. No solamente crea imágenes de la Guerra Civil que transmite a los jóvenes, sino que actúa como propio lugar de memoria e incluso como espacio para un trabajo de memoria histórica (...) se pueden distinguir tres espacios temporales en concreto, que retratan la variedad de posibles contactos infantiles y juveniles con la Guerra Civil a lo largo de los tiempos: 1. El mismo tiempo histórico de la Guerra Civil. 2. La pos-guerra española. 3. La «actualidad» (situada dentro de un franquismo tardío, en los primeros años de la democracia, o en nuestros días). No es hasta los últimos años, cuando la actual política de la memoria histórica ha entrado también en la literatura infantil y juvenil: se presenta como voluntad explícita de dar homenaje a los vencidos de la guerra para sacarlos del olvido. Sin embargo, los autores de la literatura infantil y juvenil ya desde las primeras publicaciones en democracia actuaron en este sentido: crearon un espacio de contra-memoria, dando referencia y protagonismo a los temas últimamente tan reivindicados en el discurso público y político español —a los muertos en fosas anónimas, a los maquis, a los campos de concentración, a los silencios y a la represión—.”

Aquesta recuperació de la memòria, des de la lectura, com assenyala Juan Manuel Fernández Soria (2007:2-3)⁷, “té un valor intrínsec com a material històric, que es veu incrementat per la seva exigència ètica i de restitució moral, pel seu compromís amb els que ja no existeixen”

2. “Mujeres Libres” .

Aquesta agrupació va organitzar 21.000 dones obreres i camperoles, en tota la zona fidel a la República. La seua finalitat era alliberar la dona d'una triple esclavitud : de la ignorància, com a femella i com a productora. Nelson Méndez (2002)⁸ argumenta que fins i tot el seu nom “Mujeres Libres” marca una perspectiva teòrica-pràctica molt distinta per exemple a l'Associació de Dones Antifeixistes donat que aquesta denominació mostra que “els objectius

Aubert, Adriana,- Flecha, Ainhoa, García, Carme- Flecha, Ramón y Racionero, Sandra(2008).*Aprendizaje dialógico en la sociedad de la información*. Barcelona: Hipatia.

Valls,Rosa - Soler, Marta y Flecha,Ramón. (2008). “Lectura dialógica: interacciones que mejoran aceleran la lectura”. *Revista Iberoamericana de Educación*, 46, 71-87.

⁵ Freire,Paulo(1984). *La importancia de leer y el proceso de liberación*. Madrid: Siglo XXI Editores

⁶ Gräfin Deym, Isabelle.(2007). “La Memoria de la Guerra Civil española en la Literatura Infantil y Juvenil”.*Studia historica. Historia contemporánea*, 25, pp. 181-190

⁷ Fernández Soria, Juan Manuel. (2006-2007) “Memòria i oblit en la història de la educació”. *Educació i Història: Revista d'Història de l'Educació*. Núm. 9-10 (2006-2007), pp. 11-26

⁸ Mendez, Nelson (2002). “Mujeres Libres de España 1936-1939: Cuando florecieron las rosas de fuego *Otras Miradas*, vol. 2, núm. 1, junio, 2002, pp. 29-37

específicament femenins són secundaris en l'estratègia partidista de constituir- i controlar- un font popular antifeixista”.

Cal remarcar el pas de la revista a l' agrupació amb el mateix nom a partir del Congrés de València l'any 1937⁹ que va formalitzar la seua fundació. Des del principi volgueren mantenir una acció femenina autogestionada, ser autònomes i no subordinar-se a cap estructura existent en el moviment llibertari des de dos objectius: l'educació de les dones obreres i camperoles i, la seua incorporació activa en el procés de transformació social profunda impulsat pel moviment llibertari.

“Mujeres Libres” defensen ¹⁰ la independència econòmica lligada al dret al treball i, consegüentment, condicions adequades per a la cura dels fills i filles; les tasques casolanes compartides; l' eliminació de la jerarquització autoritària i la submissió al poder paternal en la família i, una educació sexual que obrirà canals per informar i discutir sobre la sexualitat, incloent temes tabú com els mètodes anticonceptius o l'avortament. Com remarca Marina Pino¹¹ (1976:36) representen un feminisme proletari, enquadrat en un procés de revolució social lligat a l'enderrocament de la societat patriarcal. I Helena Andrés¹² (2006:26-27) palesa el propòsit d'avantguarda de la revolució, des d'una redefinició de les relacions de gènere sobre bases igualitàries i no jeràrquiques, redefinint el concepte de dona des de l'oposició als esquemes socials existents. En educació defensaven el projecte educatiu racionalista lligat a Ferrer i Guardia;

Cal fer palès que tot i la seua importància educativa com a capdavanteres en la relació entre l'emancipació lectora i el gènere, continuen absents del currículum educatiu oficial de la formació inicial de mestres, malgrat l'existència d'una nombrosa literatura científica¹³ .

⁹ Id.

¹⁰ Id.

¹¹ Pino, Marina.(1976). “Mujeres Libres, un movimiento feminista en plena guerra civil”. *Tiempo de Historia*, any II, núm.19, maig,pp.36-42.

¹² Andrés Granel, Helena (2006). *Mujeres Libres (1936-1939). Una lectura feminista*. Zaragoza: Seminario Interdisciplinar de Estudios de la Mujer de la universidad de Zaragoza.

<http://wzar.unizar.es/siem/articulos/Premios/MujeresLibres.pdf>

¹³ Iturbe,Lola. (1974). *Mujeres Libres: la mujer en la lucha social. La guerra civil de España*. México :Mexicanos Unidos.

Nash, Mary (1975). *Mujeres Libres.España 1936-1939*. Barcelona. Tusquets.

Nash,Mary (1981).*Mujer y movimiento obrero en España*, Barcelona, Fontamara.

Ackelsberg,Martha.(1999). *Mujeres libres. El anarquismo y la lucha por la emancipación de las mujeres*.Barcelona: Virus.

Berenguer,Sara -Liaño,Concha et. Al. (1999). *Mujeres Libres.Luchadoras libertarias*. Madrid: Fundación de Estudios Libertarios Anselmo Lorenzo.

Liaño,Concha.(1999) . ‘Sobre Mujeres Libres’.*El Libertario*,Caracas, # 14,p.4

<http://samizdata.host.sk/LIB14mujeres.html>

L'absència de les dones capdavanteres en educació està generalitzada al currículum inicial de la formació de mestres des del que Carmen Rodríguez¹⁴ (2014) anomena “ablació de la memòria”. Carmen García Colmenares¹⁵ destaca (2012:116): “recuperar genealogías de mujeres no consiste en añadir nombres a una lista, sino en resituar su papel dentro del marco social y cultural en el que se desarrollaron”. I Carmen Agulló¹⁶ (2008:12-14) evidencia tres raons per a aquest oblit: el tradicional menyspreu que la història de l'educació mostra envers l'estudi de la institució escolar; les raons polítiques de l'oblit per la seua condició de vençudes i, el gènere, eren transgressores que s'atreïren encarnar una nova identitat femenina com a ciutadanes independents, crítiques i actives, que volien posar en crisi la societat patriarcal i capitalista, amb la construcció d'altra més justa i igualitària, foren el model de les seues alumnes.

Totes les transformacions socials anteriors en el context sòcio-històric,¹⁷ en relació a “Mujeres Libres”, no s'han d'oblidar.

3. Involució de l'equitat de gènere en el context de la guerra :Milicianes .

No totes les republicanes, ni totes les “Mujeres Libres” foren milicianes, però el context d'aquestes és important per entendre la involució en l'equitat de gènere en el context de la guerra. Mónica Moreno¹⁸ (2005:166), planteja l'evidència que en el bàndol republicà hagué un avanç en l'emancipació femenina amb la irrupció de les dones en l'espai polític, laboral i organitzatiu però, remarca, cal visibilitzar la permanència de models tradicionals de gènere en

Ruiz,Laura. (2004). *Mujeres Libres,Barcelona 1936. De mujeres invisibles a Luchadoras libertarias*. Treball d'investigació no publicat presentat en el Doctorat d'Antropologia Social i Cultural de la universitat de Barcelona.resum:

http://www.edu/antropo/doctorat/Tesines/2004/Ruiz_Laura.pdf

Berenguer,Sara.(2004). *Entre el sol y la tormenta. Revolución, guerra y exilio de una mujer libre*, Valencia:L'Eixam

Méndez,Nelson.(2005). Mujeres Libres.”Mujeres Libres de España 1936-1939: cuando florecieron las rosas de fuego”.*Extramuros*,vol.10,nº 23

Puigvert,Lidia. *Recuperant veus de dones lluitadores per la llibertat*. AGAUR, Agència de Gestió d'Ajuts Universitaris a la recerca.(2005-2006).

Vega,Eulalia (2010). *Pioneras y revolucionarias*. Barcelona: Icaria.

Ruiz,Laura. (2011). *Free Women (Mujeres Libres). Voices and Memories for a Libertarian Future* .Transgressions: Cultural Studies and Education.vol.56 Sense Publishers:Rotterdam. [Prologat per Sara Berenguer]. <https://www.sensepublishers.com/media/417-free-women-mujeres-libres.pdf>

Lorusso,Isabella.(2013). *Mujeres Libres*.Barcelona: Ediciones de la tempestad

¹⁴ Rodríguez,Carmen. (2014). “La invisibilidad de las mujeres en los contenidos escolares”.*Cuadernos de Pedagogía*,447,pp.32-25.

¹⁵ García Colmenares,Carmen. (2012).”Educar en tiempos de guerra: maestras y psicólogas republicanas en las colonias escolares” a Sánchez de Madariaga,Elena (ed.) *Las Maestras de la República*.Madrid: Los Libros de La Catarata,pp.106-121.

¹⁶ Agulló,Mª del Carmen.(2008). *Mestres Valencines Republicanes*. València. Universitat de València

¹⁷ Gutierrez-Álvarez,Pepe (s/f). “El feminismo Libertario de las Mujeres Libres (1936-1939)”.

http://www.nodo50.org/despague/Nuestra%20Historia/75Aniversario/Mujeres_Libres/mujereslibres.htm

¹⁸ Moreno Seco, Mónica.(2005). “Republicanas y República en la Guerra Civil: Encuentros y Desencuentros”. *Ayer. Revista de Historia Contemporánea*,nº 60,pp.165-195.

el terreny simbòlic que van establir els límits a aquests avançaments, fent palès (2005:174) el paper de les dones, en la resistència civil (quotidiana i privada), però a més en la guerra (organitzades en partits polítics i plataformes unitàries femenines). Maria Gómez¹⁹ (2008:100), exposa que quan Largo Caballero decreta retirar les dones del front i passar-les a rereguarda, s'argumenta que el front no era el seu lloc i que no estaven preparades per formar part d'un exercit estructurat²⁰, i argumenta que cal reflexionar sobre el procés que duu a que les milicianes deixen de ser heroïnes, es retiren del front, sense deixar-les decidir, adoptant els dirigents masculins una actitud paternalista i autoritària, i a l'allistament forçós a xics de desset anys. Com destaca Maria Gómez (2008:88-89), des de la propaganda feixista es va difondre que les milicianes contagiaven malalties venèries, i que moltes eren prostitutes. Així es va tornar a utilitzar la sexualitat femenina com una arma contra la seua propietària (zara278: 2014)²¹ fent mal irreparablement, des d'un rumor infundat, la percepció de la dona al front des del paper jugat de del masclisme i l'arrelat catolicisme, que no van tolerar l'alliberament sexual femení. Ningú va qüestionar que, de la mateixa manera, els propis milicians podien estar contagiant a les seves companyes.

Després de la guerra, la repressió franquista incideix en la transgressió de les normes de gènere de les milicianes, des del reduccionisme (Aguado - Verdugo, 2011:70)²².

4. Eines i accions educatives.

Isabelle Grafín (2007)²³ remarca que la LIJ actua com a propi lloc de memòria i fins i tot com a espai per a un treball de memòria històrica. Rosa Linares²⁴ (2016: 69), defensa:

“ Nuestra historia pasada, su literatura también, se levanta sobre un dispositivo ideológico que esta última cuestiona algunas veces y muchas otras se encarga de ratificar. Si bien es cierto que se puede defender la literatura como el verdadero espacio para la libertad, también es cierto que como producto cultural, es testimonio de todos sus prejuicios ideológicos (...) La posición que una alumna o un alumno adopta frente a la literatura es una forma cualquiera de crear, desde la legitimidad, el marco común de entendimiento democrático; es una forma de crear democràcia. Lo que en un aula acontece no es un ensayo de futuros ciudadanos y ciudadanas, sino una zona viva donde la democràcia ya està sucediendo”.

¹⁹ Gómez Escarda, María. (2008). “La Mujer en la propaganda Política republicana de la Guerra Civil española”. *Barataria. Revista Castellano-Manchega de Ciencias Sociales*, n°9, pp.83-101.

²⁰ Exemple de tot el contrari són la capitana Mika Etchebéhère (Mika Feldman), que va formar part de “Mujeres Libres”, (moltes milicianes es traslladaven a la seva columna del P.O.U.M. des del 5è Regiment, per la igualtat que en ella trobaven), o la tinent d'aviació Adelina Abramson, que va ocupar el treball d'interpret de l'Estat Major de la República espanyola entre 1937-1938.

²¹ <http://elsilencioguerra.civilesanola.files.wordpress.com/2014/05/miliciiana-venerea.jpg>

²² Aguado, Ana – Verdugo, Vicenta. (2011). “Las cárceles franquistas de mujeres en Valencia: castigar, purificar y reeducar”. M. Aguado, Vicenta Verdugo Martí. *Studia historica. Historia contemporánea*, n° 29, pp.55-85.

²³ Grafín.op.cit.

²⁴ Linares, Rosa (2016). “Educación literaria y democracia”. *Cuadernos de Pedagogía*, 465,66-69.

En DLL treballem des d'un posicionament d'aprenentatge dialògic²⁵. Henry Giroux²⁶ (2003:144) remarca que l'educació crítica, a més d'ensenyar a aprendre i pensar críticament, ha d'afavorir el desenvolupament d'una consciència crítica, la transformació des del compromís, des de la coherència entre la teoria i la pràctica. Hem treballat la pau(imperfecta), però mai hem treballat la guerra civil.

Consegüentment presentem una alternativa articulada, per poder treballar-la en un futur, lligant la vindicació de la igualtat des de l'equitat, preconitzada per “Mujeres Libres” i apropant-nos a la guerra civil des de la LIJ. El desenvolupament de la proposta s'estructura al voltant de les quatre accions educatives implementades des del curs 2005-2006: els debats assemblearis, les interaccions a l'aula virtual, la TLD i els diaris dialògics .

5.1.Els debats assemblearis .

La classe el primer dia es constitueix en assemblea permanent. Cada dia cal penjar a l'aula virtual una reflexió dels grups reduïts, sobre la teoria a treballar - en aquest cas una proposta textual de Sánchez Ortiz (2011)²⁷ concreta-, i s'aporten dos interrogants al debat de l'assemblea plenària (grup-classe) que articulen el debat . Treballarem, a més, text-context amb el llibre “Celia en la Revolución” d'Elena Fortún (2016)²⁸ i l'àlbum “Revolución” de Sara (2007)²⁹ .

5.2.L'aula virtual.

Organitza i estructura el nostre treball , a més accedim a materials hipermodals i hipertextuals de tot tipus, per contrastar i completar la informació del treball a classe, amb fòrums que generen interaccions, investigació, lectura i escriptura en l'estudiantat , des de la intertextualitat (Mendoza, 2008)³⁰ .

La proposta concreta de fòrums, amb contingut interdisciplinar , per afavorir una reflexió no fragmentada del text-context interrelacionant el context històric, gènere i LIJ, és aquesta:

1. Fòrums específicament vinculats a la LIJ:

²⁵ Aubert,Ariadna et al. (2008). *Aprendizaje dialógico en la sociedad de la información*. Barcelona: Hipatia.

²⁶ Giroux,H. (2003).*La inocencia robada. Juventud, multinacionales y política cultural*. Madrid. Morata.

²⁷ Sánchez Ortiz,César.(2011). “Adaptaciones de cuentos tradicionales en la Guerra Civil Española.Cuentos en pie de guerra; caperucitas y patitos feos al servicio de los más diversos ideales”.*Revista de Literatura*,nº 262-263,pp.35-44.

²⁸ Fortún,,Elena (2016). *Celia en la Revolución*.Renacimiento.[Fortún va acabar d'escriure l'obra l'any 1943, la primera edició és de l'any 1987 en l'editorial Aguilar].

²⁹ Sara.(2007). *Revolución*. Barcelona: Libros del zorro rojo.

³⁰ Mendoza, Antonio(2008).” Textos e intertextos para la formación del lector” en Mendoza,Antonio (coord.) *Textos entre textos*.Barcelona:Horsori,pp 11-25

1.1. Estudis específics de qualitat de la LIJ centrada en la guerra civil ³¹, amb ressenyes i crítiques literàries i una selecció de prop de cent llibres de LIJ.

1.2. Còmic i novel·la gràfica ³² vinculant text i imatge.

1.3. Recorreguts relacionant la LIJ amb l'empremta de la guerra en la vida quotidiana dels xiquets i xiquetes lligant textos i imatges, anant del local al global, com el joc dels xiquets de "l'Illa" (2003)³³ que reproduïx les amenaces dels homes adults a l'estranger, que podem unir amb la fotografia "Jocs de nens" (1936) del fotògraf valencià Agustí Centelles que capta el joc d'un nen jugant a afusellar altres nens i, des del gènere, la seqüència de la pel·lícula "Buda explotó de vergüenza" (2007) de la directora iraniana Hana Makhmalbaf on els nens juguen a lapidar una nena. Fortún també ho arreplega: "además juegan a fusilarse"³⁴.

2. Fòrums lligats al Gènere.

2.1. Documentals lligats a "Mujeres Libres" amb testimonis protagonistes: "De toda la vida"³⁵ (Lisa Berger i Carol Mazer, 1986), "Indomables" (Juan Felipe, 2011) i "Mika. Mi guerra de España"³⁶ (Fito Pochat i Javier Olivera, 2013).

2.2 Documentals complementaris del context³⁷: "Mujeres del 36" (Ana Martínez i Llum Quiñonero, 1999), "Roig i Negre" (Dolors Genovés, 2006), "Mujeres republicanas" (Javi Larrauri, 2010) i "Doblemente olvidadas" (Jordi Gordon, 2011).

2.3. Mestres republicanes, amb el documental "Las Maestras de la República" (Pilar Pérez Solano, 2013)³⁸.

³¹ Cfr.:

Aliaga, Israel- Vázquez, Amparo. (2011). "Libros de Literatura Infantil y Juvenil sobre la Guerra Civil española" *Revista de Literatura*, nº 262-263, pp.45-53.

. Gräfin op.cit.

³² Cfr.:

Gallardo, Francisco- Gallardo, Miguel. *Un largo silencio*. Astiberri.

Serguei Dounovetz, Serguei- Roca, Paco. (2010). *El ángel de la retirada*. Bang Ediciones.

Diversos (2006). *Nuestra Guerra Civil*. Córdoba: Ariadna.

Giardino, Vittorio. *Las aventuras de Max Fridman. ¡No Pasarán!* (Edición integral). Norma Editorial

³³ Greder, Armin. (2003). *L'Illa*. Salamanca: Lóguez.

³⁴ Fortún. op. cit, p.91.

³⁵ <https://www.youtube.com/watch?v=1-4oSVzmqW4> [inclou testimonis de "Mujeres Libres"]

³⁶ https://www.youtube.com/watch?v=yNbUc_FzxaQ

³⁷ Cfr.:

<https://www.youtube.com/watch?v=ONRq2L0zrVM>

<https://www.youtube.com/watch?v=uQT-qcOxNOI>

https://www.youtube.com/watch?v=IZfHr_FTO58

Roncero, Fernando (2010). "La visión de la mujer republicana en el cine documental de la Guerra Civil española". *Quaderns de cine*, 5, pp.85-92

³⁸ <http://www.rtve.es/alacarta/videos/dias-de-cine/maestras-republica/2447567/>

També materials didàctics com l'elaborat per dones de diversos sindicats, "Sindicadas, educando en igualdad", "Las maestras de la República" (2011).

http://sindicadas.es/wp-content/uploads/2014/04/UD_Las-maestras-de-la-republica.pdf

2.4. Cartells o propaganda de la guerra Civil ³⁹ amb imatges de blocs i d'articles on s'analitzen els cartells dirigits a la dona o que utilitzen imatges femenines i la propaganda de l'Associació de Dones Antifeixistes.

3. Fòrum de recuperació de la memòria històrica des de la fotografia, com a font documental per a la interpretació històrica, com a part del text-contexte de la LIJ ; des de la història de l'educació ja hi ha conceptualització⁴⁰ . La nostra proposta és partir de les fotografies de la guerra civil de Robert Capa i David Seymour (Chim) i de tres fotògrafes, Gerda Taro, Kati Horna i Tina Modotti.

4. Fòrum de cinema amb pel·lícules amb personatges de “Mujeres Libres” com “Libertarias” (Vicente Aranda ,1996) on el personatge de Pilar vindica fer la revolució com a protagonistes en igualtat amb els homes⁴¹. I també pel·lícules amb milicianes com “Land and Freedom” (Ken Loach ,1995). Henry Giroux (2003:21-22)⁴² remarca que les pel·lícules són un text pedagògic que reflecteixen i construeixen la cultura⁴³ . Com assenyala Celia Romea ⁴⁴ cal fer propostes interactives entre literatura i cinema, i des del cinema que procedeix de la literatura⁴⁵ , per observar intertextos lligats a temes importants i que milloren la lectura .

³⁹ <http://www.españaporlarepublica.es/2013/02/blog-post.html>

Cfr.:

Gómez Escarda, María. (2008). “La Mujer en la propaganda Política republicana de la Guerra Civil española”. *Barataria. Revista Castellano-Manchega de Ciencias Sociales*, nº9, pp.83-101.

Crusells, Magí. (1996). “Libertarias: La Utopia durante la Guerra Civil española no fue solo cosa de hombres”. *Film-Historia*, vol.VI, nº 3, pp.295-300

Galán, Diego.(2004). “ ‘Libertarias’, la memoria histórica de Vicente Aranda”. *El País*, 6 de maig. http://elpais.com/diario/2004/05/06/espectaculos/1083794401_850215.html

⁴⁰ Cfr.:

Comas, Francesca (2010). *Educació i Història. Revista d'Història de l'Educació*, núm. 15 (gener-juny), pp. 11-17.

Rodríguez de las Heras, Antonio (2010). “ L'us pedagògic de la fotografia històrica”, *Revista d'Història de l'Educació* núm.15.(gener-juny), pp. 11-17.

⁴¹ Cfr.:

Crusells, Magí. (1996). “Libertarias: La Utopia durante la Guerra Civil española no fue solo cosa de hombres”. *Film-Historia*, vol.VI, nº 3, pp.295-300

Galán, Diego.(2004). “ ‘Libertarias’, la memoria histórica de Vicente Aranda”. *El País*, 6 de maig. http://elpais.com/diario/2004/05/06/espectaculos/1083794401_850215.html

⁴² Giroux, Henry (2003). *Cine y entretenimiento. Elementos para una crítica política del filme*. Barcelona: Paidós.

⁴³ Cal recuperar a Rosario Pí, la primera directora a l'estat del cinema sonor (va dirigir la seua primera pel·lícula l'any 1935), i a les actrius Estrellita Castro i Rosita Diaz Gimeno. Cal també remarcar el cinema llibertari , transgressor en el fons i la forma.

<https://www.youtube.com/watch?v=seUzZVUMnrk>

⁴⁴ <http://www.cine-de-literatura.com/search/label/PARA%20SABER%20M%C3%81S%20SOBRE%20CINE%20Y%20EDUCACI%C3%93N>

⁴⁵ El pas de la literatura al cinema lligat a la recuperació de la figura del mestre republicà està present en el recorregut des del conte “La lengua de las mariposas” de Manuel Rivas a la pel·lícula del director José Luis Cuerda (1999) .El pare del xiquet protagonista defensa que “[Els mestres] son las luces de la República”.

5. Fòrum històric lligant tota aquesta problemàtica lligada al propi context de l'estudiantat⁴⁶, des del llibre “Guernica”⁴⁷ (2008), podem vincular i traure de l'oblit el bombardeig, al maig de 1938 de la Legió Còndor a quatre pobles de Castelló⁴⁸.

6. Fòrum musical, lligat a l'himne de “Mujeres Libres” amb lletra de Lucia Sanchez Saornil (1937)⁴⁹, on es vindica “Volem escriure de nou /la paraula DONA”.

5.3.La Tertúlia Literària Dialògica de LIJ .

Amb la guerra, com assenyala Teresa Rovira (1989)⁵⁰, la producció catalana de LIJ ,molt reduïda, va adquirir, com la gran part de realitzacions culturals, un caràcter oficial. Conseqüentment, la proposta són els dos llibres⁵¹ publicats pel Comissariat de Propaganda de la Generalitat de Catalunya, com a eina de propaganda .El primer redactat i il.lustrat per Lola Anglada (1937), a partir del personatge creat per l'escultor Miquel Paredes l'any 1937 ,amb la finalitat de simbolitzar la lluita antifeixista del catalanisme popular durant la Guerra Civil, s'anomena "El més petit de tots" en record de la cançó popular "Els tres tambors". Amb posterioritat es va encarregar una lletra a Pere Quart que va ser cantada amb la tonada de la cançó popular per Emili Vendrell i a Lola Anglada se li va encarregar un conte inspirat en la figura. El segon llibre és “Auca del noi català, antifeixista i humà”(1937), amb dibuixos de Josep Obiols. Els dos llibres van tenir edició catalana, castellana i francesa i, el d'Obiols, a més anglesa.

5.4.Els diaris dialògics.

RIVAS,Manuel. (1996)¿*Qué me quieres amor?*.Barcelona.Alfaguara. Un exemple sobre la pel.lícula és la proposta des del cinema lligat a l'educació d'Enrique Martínez -Salanova al seu bloc“Cine y Educación”
<http://www.uhu.es/cine.educacion/cineyeducacion/temasmariaposas.htm>

⁴⁶ Aguilar,Consol. (1997).*Educació i Societat a Castelló al llarg de la II República*. Castelló: Diputació de Castelló.

⁴⁷ Bernard, Heliane- Charpentier,Olivier (2008). *Guernica*: Kalandraka/Hipótesis.

⁴⁸Cfr.:

<http://www.elmundo.es/elmundo/2012/08/21/castellon/1345549938.html>

http://ccaa.elpais.com/ccaa/2015/12/23/valencia/1450889224_506301.html

⁴⁹ <https://www.youtube.com/watch?v=ya0NMF8I35s>

⁵⁰ Rovira,Teresa. (1989).”Els llibres per a infants i adolescents. Dels orígens a la desfeta del 1939”. *Lletra de Canvi*,19-20,pp.13-20.

⁵¹ Cfr.:

Anglada,Lola (1937). *El més petit de tots*. Comissariat de propaganda de la Generalitat de Catalunya.

<https://www.youtube.com/watch?v=wEpyicAsimY>

<http://www.comissiodeladignitat.cat/el-mes-petit>

https://ca.wikipedia.org/wiki/El_m%C3%A9s_petit_de_tots

Obiols,Josep. (1937).*Auca del noi català, antifeixista i humà*. Comissariat de propaganda de la Generalitat de Catalunya

<http://mdc.cbuc.cat/cdm/ref/collection/pavellorepu/id/902>

<http://www.gemmalluch.com/auca-del-noi-catala-antifeixista-i-huma/>

La lectura ens duu a l' escriptura i a l' inrevés, els nostres diaris estan en constant (re) construcció col·lectiva, elaborats per l'estudiantat i penjats a l'aula es recull tot el que hem après, el que hem viscut i com ho hem percebut..

6. Recuperant genealogia educativa de gènere.

La situació de la guerra civil és transferible al patiment que la destrucció i la repressió duen a qualsevol part del mon. A l' epitafi de la tomba de Lucia Sánchez Saornil ⁵²(Madrid, 1901 – València, 1970), es pot llegir: “Pero ...es verdad que la esperanza ha muerto?”, sense cap dubte no, perquè elles van demostrar que era possible superar la subordinació cultural de les dones més vulnerables., perquè l'educació és una poderosa eina per fer real la utopia i “Mujeres Libres” formen part de la genealogia educativa feminista, activista i crítica.

⁵² Escriptora i fundadora de “Mujeres Libres” amb l'advocada i educadora Mercedes Comaposada Guillén i la metgessa Amparo Posch i Gascón.